

“O‘QUVCHILARNING KITOB BILAN ISHLASH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH JARAYONIGA TA’SIR QILUVCHI OMILLAR”

Mamadaliyeva Barnoxon Ibragimovna

Oriental universiteti

Annotatsiya: *Ushbu tezisdagi o‘quvchilarning kitob bilan samarali ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishning dolzarbligi va unga ta‘sir qiluvchi asosiy omillar har tomonlama tahlil qilinadi. Tezisdagi kitob bilan ishlash ko‘nikmalarining mohiyati, uning tarkibiy qismlari hamda zamonaviy axborot jamiyatida bu ko‘nikmalarining o‘quvchilar uchun ahamiyati yoritilgan. Pedagogik, psixologik-fiziologik va ijtimoiy-madaniy omillarning o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishdagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Tezis o‘quvchilarda kitob bilan ishlash ko‘nikmalarini samarali shakllantirishga qaratilgan pedagogik va metodik tavsiyalar bilan yakunlanadi.*

Kalit so‘zlar: *Kitob bilan ishlash ko‘nikmalari, kitobxonlik madaniyati, axborot savodxonligi, pedagogik omillar, psixologik omillar, ijtimoiy omillar, faol o‘qish, ta‘lim.*

Kirish

Hozirgi axborot asrida, bilimlar doimiy yangilanib borayotgan sharoitda, shaxsning hayot davomida o‘qib-o‘rganish qobiliyati fundamental ahamiyat kasb etadi.³¹ Bu jarayonda kitob, uning an‘anaviy va raqamli ko‘rinishlari asosiy bilim manbai bo‘lib qolmoqda. O‘quvchilarning nafaqat o‘qiy olishi, balki kitobdagi ma‘lumotni tushunishi, tahlil qilishi, umumlashtirishi, tanqidiy baholashi va undan samarali foydalana olishi muhimdir.³² Boshqacha aytganda, kitob bilan ishlash ko‘nikmalari zamonaviy davrda muvaffaqiyatli shaxs bo‘lishning asosiy shartlaridan biridir.

Afsuski, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va internet resurslaridan keng foydalanish fonida ba‘zi yoshlar orasida chuqur va tahliliy kitob o‘qish madaniyati pasayishi kuzatilmoqda.³³ Ma‘lumotning yuzaki o‘zlashtirilishi, tanqidiy fikrlashning zaiflashuvi kabi muammolar yuzaga kelishi mumkin. Shu bois, o‘quvchilarda kitob bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish jarayoniga ta‘sir qiluvchi omillarni chuqur o‘rganish va ularni ta‘lim amaliyotida hisobga olish dolzarb ahamiyat kasb etadi.³⁴ Ushbu maqolaning maqsadi-o‘quvchilarning kitob bilan ishlash ko‘nikmalarini

³¹ Hasanov, A. (2020). *Axborot jamiyatida o‘qish madaniyati*. Toshkent: Fan nashriyoti.

³² Karimova, N. (2021). *O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish metodikasi*. Toshkent.

³³ UNESCO (2023). *Reading in the Digital Age: Challenges and Opportunities*. Paris.

³⁴ To‘laganova, M. (2019). *O‘qish faoliyatini rivojlantirishda psixologik yondashuvlar*. O‘zbekiston pedagogika jurnali, №4

shakllantirishga ta'sir qiluvchi asosiy omillarni ilmiy-nazariy asoslash va bu boradagi samarali yo'nalishlarni ko'rsatishdan iborat.

1. Kitob bilan ishlash ko'nikmalarining mohiyati va ahamiyati

Kitob bilan ishlash ko'nikmalari-bu shaxsning kitobdagi ma'lumotni o'zlashtirish, tushunish, qayta ishlash va undan amaliyotda foydalanishga qaratilgan intellektual va amaliy faoliyatidir.³⁵ Bu ko'nikmalar o'qish jarayonining passiv emas, balki faol va maqsadli bo'lishini ta'minlaydi. Uning tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

Faol o'qish: Matnni diqqat bilan o'qish, asosiy g'oyalarni ajratish, kalit so'zlarni belgilash.

Tushunish: Matnning mazmunini chuqur anglash, muallifning niyatini tushunish, kontekstni hisobga olish.

Tahlil qilish: Matnni qismlarga ajratish, g'oyalar o'rtasidagi aloqalarni topish, dalillarni baholash.

Sintez qilish: Turli manbalardan olingan ma'lumotlarni birlashtirish, yangi xulosalar chiqarish.

Tanqidiy baholash: Matndagi ma'lumotlarning ishonchliligini, xolisligini va dolzarbligini baholash.

Konspekt qilish/Rejalashtirish: O'qilgan materialning asosiy fikrlarini yozib olish, qisqa va aniq ifodalash.

Annotatsiya va referat yozish: O'qilgan asar yoki maqolaning qisqacha mazmunini yozma ravishda ifodalash.

Foydalanish: Olingan bilimlarni boshqa masalalarni hal qilishda, ilmiy ishlarda yoki kundalik hayotda qo'llash.

Ushbu ko'nikmalar o'quvchilar uchun quyidagi sabablarga ko'ra juda muhimdir:

Akademik muvaffaqiyat: Fanlarni o'zlashtirish, imtihonlarga tayyorlanish va ilmiy izlanishlar olib borish uchun zarur.

Axborot savodxonligi: Ma'lumotlar oqimida to'g'ri yo'nalish olish, ishonchli manbalarni ajratish.

Tanqidiy fikrlash: Mustaqil fikrlash, muammolarga ijodiy yechim topish qobiliyatini rivojlantirish.

Ma'naviy kamolot: Dunyoqarashni kengaytirish, qadriyatlarni shakllantirish, madaniy merosni o'zlashtirish.

Hayot davomida o'rganish: Yangi bilimlarni mustaqil egallash va zamon talablariga moslashish imkoniyatini beradi.

2. Kitob bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga ta'sir qiluvchi pedagogik omillar

³⁵ Oxford, R. (2020). *Learning Strategies in Reading Comprehension*. Cambridge University Press.

Ta'lim jarayoni o'quvchilarda kitob bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bu borada quyidagi pedagogik omillarga e'tibor qaratish lozim:

- O'qituvchining roli va metodikasi:

O'qitish metodlari: O'qituvchi kitob bilan ishlashning turli metodlarini (masalan, matn ustida ishlash, savollar tuzish, reja tuzish, konspektlash, annotatsiya yozish) doimiy ravishda o'rgatishi va amalda qo'llashi kerak. Interfaol metodlar (guruhda ishlash, loyihalar, munozaralar) o'quvchilarning faolligini oshiradi.

Pedagogik ko'nikmalar: O'qituvchining o'zi kitobxonlik madaniyatiga ega bo'lishi, namunaviy kitob bilan ishlash qobiliyatini namoyish etishi muhimdir.

Motivatsiya: O'qituvchi o'quvchilarda kitob o'qishga qiziqish uyg'otishi, mavzuning dolzarbligini ko'rsatishi va muvaffaqiyatga erishganliklarini rag'batlantirishi zarur.

- O'quv dasturi va materiallari:

Dasturlarning boyitilishi: O'quv dasturlari faqat ma'lumotlarni yod olishga emas, balki ularni tahlil qilish va tanqidiy baholashga qaratilgan topshiriqlarni o'z ichiga olishi kerak.

Adabiyotlar tanlovi: Turli janrdagi, muammoli va qiziqarli adabiyotlarni (ilmiy-ommabop, badiiy, ma'rifiy) tavsiya etish o'quvchilarning dunyoqarashini kengaytiradi.

Darsliklarning sifati: Darsliklar o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi savollar, amaliy topshiriqlar va qo'shimcha ma'lumot manbalariga havolalarni o'z ichiga olishi kerak.

- Maktab kutubxonasi va axborot resurslari:

Kutubxonaning ahamiyati: Maktab kutubxonasi zamonaviy kitoblar, jurnallar va raqamli resurslar bilan boyitilgan bo'lishi lozim. Kutubxonachining roli faqat kitob berishdan iborat bo'lmay, balki o'quvchilarga ma'lumot izlash, tanlash va undan foydalanishda yordam berishdan iborat bo'lishi kerak.

Raqamli resurslar: Elektron kutubxonalar, ta'lim platformalari va onlayn lug'atlardan foydalanishni o'rgatish axborot savodxonligini oshiradi.

- Ta'lim muhiti:

Maktabda kitobxonlikni targ'ib qiluvchi, tinch va qulay muhitni yaratish (masalan, o'qish burchaklari, kitob ko'rgazmalari, kitobxonlik tanlovlari).

3. Kitob bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga ta'sir qiluvchi psixologik-fiziologik omillar

O'quvchining ichki xususiyatlari ham bu ko'nikmalarning shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi:

- O'quvchining motivatsiyasi va qiziqishi:

Ichki motivatsiya: O'qishga bo'lgan ichki qiziqish, bilim olishga intilish – eng samarali omil.

Tashqi motivatsiya: Ota-onalar, o'qituvchilar tomonidan rag'batlantirish, yaxshi baho olish istagi.

- Kognitiv qobiliyatlari:

Diqqat va xotira: O'qilgan matnga diqqatni jamlash, asosiy ma'lumotlarni eslab qolish qobiliyati.

Mantiqiy fikrlash: Matnni mantiqiy bog'liqlikda tushunish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash.

Nutqning rivojlanganligi: Og'zaki va yozma nutqning ravonligi, tushuncha boyligi matnni o'zlashtirishga yordam beradi.

- O'qish tezligi va tushunishi:

O'qish tezligining yetarli emasligi matnni tushunishga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, matnni tushunish darajasi ham juda muhim. Bu ko'rsatkichlar muntazam mashqlar orqali rivojlanadi.

- Oldingi bilimlari va tajribasi:

O'quvchining mavzu bo'yicha oldingi bilimlari matndagi yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishni osonlashtiradi, chunki u mavjud bilimlar bazasiga tayanishi mumkin.³⁶

4. Kitob bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-madaniy omillar

O'quvchining atrofidagi ijtimoiy muhit va madaniy kontekst ham bu ko'nikmalarn

- Oila muhiti va tarbiyasi:

Ota-onalarning namunasi: Ota-onalarning o'zlari kitob o'qishi, farzandlariga kitob o'qib berishi yoki ular bilan kitoblar haqida suhbatlashishi.

Kitoblar mavjudligi: Uyda kitoblarning mavjudligi va ularning xilma-xilligi.

O'qishga rag'bat: Ota-onalarning farzandlarida o'qishga qiziqish uyg'otishi va ularni qo'llab-quvvatlashi.

- Axborot texnologiyalari va raqamli muhit:

Ijobiy ta'siri: Elektron kitoblar, ta'lim ilovalari, onlayn resurslar ma'lumotlarga tez va oson kirish imkonini beradi. Raqamli vositalar orqali matnni tahlil qilish, tezkor lug'atlardan foydalanish mumkin.

Salbiy ta'siri: Internetdagi yuzaki ma'lumotlar, ijtimoiy tarmoqlar va o'yinlar diqqatni chalg'itishi, chuqur tahliliy o'qish ko'nikmalarini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun raqamli savodxonlikni rivojlantirish va internetdan samarali foydalanishni o'rgatish muhim.

- Jamiytdagi kitobxonlik madaniyati:

⁶ Piaget, J. (1952). *The Origins of Intelligence in Children*. New York: International Universities Press.

Kitobxonlikni targ'ib qilish: Davlat siyosati, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari tomonidan kitobxonlikni targ'ib qilish, kitob festivallari va adabiy kechalar tashkil etish.

Jamoat kutubxonalari: Jamoat kutubxonalarining rivojlanganligi va ularga aholining erkin kirish imkoniyati.³⁷

Xulosa

O'quvchilarning kitob bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, unga bir qator pedagogik, psixologik-fiziologik va ijtimoiy-madaniy omillar ta'sir ko'rsatadi. Ushbu ko'nikmalarining samarali shakllanishi o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatiga, tanqidiy fikrlash qobiliyatiga, axborot savodxonligiga va umuman ma'naviy kamolotiga bevosita bog'liqdir. Har bir omilning o'ziga xos ahamiyati bor va ularning o'zaro uyg'unligi ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan oqilona foydalangan holda, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan kompleks yondashuv zarurdir.

Tavsiyalar:

1. Pedagoglar uchun: O'qitish jarayonida kitob bilan ishlashning interfaol metodlarini (keys-stadi, loyihalar metodi, debat, guruhda ishlash) muntazam qo'llash, o'quvchilarga matnni tahlil qilish, asosiy g'oyalarni ajratish va tanqidiy baholashni o'rgatish.
2. O'quv dasturlarini takomillashtirish: Dasturlarga nafaqat bilimlarni uzatishni, balki ularni mustaqil o'rganish, tahlil qilish va qo'llashga qaratilgan topshiriqlarni kiritish. Turli janrdagi adabiyotlarni o'qishni rag'batlantirish.
3. Maktab kutubxonalarining rolini kuchaytirish: Kutubxonalarni zamonaviy adabiyotlar va raqamli resurslar bilan boyitish, kutubxonachilarni o'quvchilarga axborot izlash va undan samarali foydalanish bo'yicha maslahatlar berishga o'rgatish.
4. Oila va maktab hamkorligi: Ota-onalar bilan muntazam ishlash, ularga farzandlarida kitobxonlik madaniyatini shakllantirish bo'yicha tavsiyalar berish, kitob o'qishga oilaviy muhit yaratishni targ'ib qilish.
5. Raqamli savodxonlikni rivojlantirish: O'quvchilarga internet resurslaridan tanqidiy yondashgan holda samarali foydalanishni o'rgatish, ishonchli manbalarni aniqlash va ularni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hasanov, A. (2020). Axborot jamiyatida o'qish madaniyati. Toshkent: Fan nashriyoti.

³⁷ Shavkatova, S. (2021). *Maktab kutubxonasining ta'limdagi roli*. O'zbekiston kutubxonashunosligi jurnali

2. Karimova, N. (2021). O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish metodikasi. Toshkent.
3. UNESCO (2023). Reading in the Digital Age: Challenges and Opportunities. Paris.
4. To'laganova, M. (2019). O'qish faoliyatini rivojlantirishda psixologik yondashuvlar. O'zbekiston pedagogika jurnali, №4.
5. Oxford, R. (2020). Learning Strategies in Reading Comprehension. Cambridge University Press.
6. Shavkatova, S. (2021). Maktab kutubxonasining ta'limdagi roli. O'zbekiston kutubxonashunosligi jurnali.
7. Piaget, J. (1952). The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5411-son Qarori (2018-yil 12-mart). Kitob mahsulotlarini nashr etish va kitobxonlik madaniyatini oshirish to'g'risida.
9. Ismoilova, Z. (2021). O'qish faoliyatida motivatsiya va o'qituvchining roli. Toshkent: TDPU.
10. UNESCO (2022). Global Report on the Future of Learning. 20–24. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan tavsiyalar asosida.